

REGÉNYEK AZ ELIDEGENÜLT* IFJÚSÁGRÓL

JUHÁSZ GEZA

„A művészet irányzatosságát ugyanúgy kellett baloldali átalakítással ellen „védelmezni”, akárcsak a jobboldali reakcióktól, akik azt fensőségesen, mint hullát elvetették...”

(M. Krleža)

Mint ismeretes, irodalmunkban az ötvenes években, főleg a líra terén teljes sikerrel járt az irányzatosság megvédelmezése a „baloldali átalakítással” szemben, vagyis líránk a szólamköltészet elleni tiltakozása, a kötelező optimizmus elutasítása során egy félfordulattal előbb csak kitért a valóság ábrázolása elől, miközben kiküzdötte magának a jogot a személyiség benső, érzelmi világának feltárására. Az absztrakció, az avantgarde, az áttételes-jelképes kifejezésformák változatain keresztül — az 1968. évi regénypályázat eredményének tanúsága szerint főként a prózában, a korszerű kisregény műfajában — irodalmunk eljutott az irányzatosság, az elkötelezettség egy újabb változatához, amelynek a felszabadulás utáni sematizmushoz már csak azért sem lehet köze, mert az utóbbi két évtized tanulságai felszívódtak benne. S azért sem, mert nem dilettánsok, Krleža szavai szerint „antipoéták” művelik, hanem „igazi költők”, akik — ugyancsak Krleža szerint — „ha irányzatosan írnak, nagy társadalmi-irányzatos művészetet teremtenek”.

Természetes, hogy a jó értelemben vett irányzatos művészet, a társadalmilag elkötelezett irodalmi alkotás — mivel mindenkor előre kívánja lendíteni a történelem kerekét — eleve feltételezi az étellel, társadalommal, ha úgy tetszik, a valósággal szembeni határozott, aktív kritikai magatartást. Hogy pedig az említett pályázatra beérkezett pályaművek nagy részében ilyen magatartással találkozunk, annak magyarázatát a művészetekben, s külön az irodalomban végbement két évtizedes változások mellett abban a körülményben kell keresnünk, hogy társadalmunk épp e művek keletkezése idején kezdett döntő csatát az olyan erők maradványai és még meglevő fellegvárai ellen, amelyek korábban a művészetekre a rossz értelemben vett irányzatosságot rákényszerítették.

S noha, mint említettük, a pályaművek többségében hangot kap va-

* elidegenül — Vki iránt érzett vonzalma megszűnik, lélekben eltávolodik tőle. (Ert. szótár)

lamilyen formában ez a küzdelem, mégis érdemes lesz külön is szemügyre venni azokat, amelyek ezt a problematikát az ifjúság felől közelítik meg, s annak kritikai szempontjai szerint veszik vizsgálat alá a társadalmat. Természetesen következik ugyanis ebből a nézőpontból, ebből a megközelítési módból, hogy a társadalmóbírálat ezekben a művekben lesz a leghevesebb, de egyúttal a legkonstruktívabb is. Ez a nézőpont, s ez a kritikai alapállás közelíti egymáshoz — minden egyéb különbségük ellenére is — Major Nándor: *Hullámok*. Bányai János: *Súrlódás* és Végel László: *A szenvedélyek tanfolyama* című regényeit, az ugyanis, hogy mindhárom regénynek fiatalok, mégpedig olyan fiatalok a hősei, akik különböző okokból szembekerültek a társadalom rendjével, pontosabban elidegenültek, érzelmileg, lelkiileg eltávolodtak tőle, olyanok végül, akiket éppúgy nem értenek meg a felnőttek, mint ők képtelenek megérteni a felnőtteket. Gizi és Miki (*Hullámok*) Rudit rejtegetik a rendőrség elől, akire nagy teher nehezedik, hisz ő ült a kormánykeréknél, amikor a baleset következtében barátjuk, Béla életét vesztette. Eszter (*Súrlódás*) folyton kihallgatásra jár, mert „egy bizonyos társasággal együtt lázadásra szított, és kétes erőket toborzott a társadalmi rend megingatására”, illetőleg „ az ún. nehézségek kiküszöbölésére a meglévő társadalmi formákon kívül”. Végel ifjú hősei tengerparti nyaralásukat megszakítva sietnek haza, Nagyhalomba, mert Béla barátjuk, aki a legkülönb volt mindnyájuk közt, akinek valamennyien sokat köszönhetnek, rálőtt egy „öregre”, mert az a menyasszonyát el akarta csábítani, „lakást, állást, ajándékot” akart adni neki, testét is, lelkét is meg akarta venni.

Természetes azonban, hogy ez a szembenállás a társadalommal mind-egyik regényben más és más formát ölt. Major hőseiről azt is aligha mondhatjuk, hogy szemben állnak a társadalommal, mert inkább csak kívül állnak rajta, szinte csak véletlenül (baleset) kerülnek szembe a törvénnyel, egyébként pedig — mint Gizi, Miki és Rudi példájából látjuk, tekintélyes emberek, családok gyermekei, látszatra „szófogadó”, jó gyerekek, úgyszólván csak szabad idejükben, illegálisan élik társadalmon kívüli életüket: igazi kétlaki típusok. Bányai hősei, mint látjuk, valamiféle összeesküvést szőttek, de — Eszter megfogalmazásában — szembenállásuk a következőkben foglalható össze: „Nem akarjuk mi megváltoztatni a világot, mert nem vagyunk romantikusok, de nem akarjuk elfogadni sem, mert nem vagyunk kiegyezésre hajlamosak” ... „az összeesküvés, amelyben részt vett, nem volt valóságos összeesküvés ... ez csak olyan játékos ügy, egészen játékos...” Végel hősei, mikor hazaindulnak, hiszik, hogy ha felfedik Béla tettének indítékait, ha leleplezik azokat, akik hatalmukkal visszaélnak, kiküszöbölik a rosszat a társadalomból: „Ha egyszer, ha csak egyszer sikerül megghiúsítanunk, tönkretennünk azokat, akik be akarják csapni, be akarják szennyezni az embert, akkor később már könnyebb lesz... végül eltűnik a rossz.”

Az a körülmény, hogy Major hősei nem annyira szemben állnak a társadalommal, mint inkább azon kívül élnek, hogy magatartásuk nem olyan aktív, mint a másik két regény hőseié — mindebből egyáltalán nem következik, hogy Majornak a társadalom egyes jelenségeiről,

egyedeiről, oszlopairól, rajtuk keresztül pedig az egész társadalomról kimondott bírálata enyhébb volna. A Gizi közvetlen környezetét alkotó felnőttekről például így hullik le az álarc: anyja „a fenségeseen ragyogó szoborasszony” a kihágási bíró szeretője volt, s ebből a szerelemből született leánya, Gizi; Sági Gábor, első férje, akit a lány sokáig apjának hitt, katonaszökevény, majd rettegett partizánhős, végül rablóvezérként végezte életét; Csabai, a lány mostohaapja dezertált a partizánoktól, végül ő végeztette ki Ságit, s feleségül vette özvegyét; Benedek, a kihágási bíró a háború alatt a maga neve helyére hamisította Sági papucsos nevét egy katonai behívóra... Tehát úgyszólván mindenki más, amint aminek hiszik, nem véletlen hát, hogy Gizi már nyolcéves korában kétlaki életet kezd, titokban virágot hord ahhoz a falhoz, ahol vélt apját kivégezték, s az sem véletlen, hogy „újabb”, most már talán végleges apjának nem borul a nyakába, nem hisz többé ezeknek az embereknek, nem érdekli ez az egész hazugságso-rozat. „... úgy segített magán, hogy sohasem engedte a gondjai köze-lébe” az anyját.

Persze, mások sem különbek. A nagy tekintélyű Zádor megfenyegeti Benedeket, hogy ne folytassa a nyomozást Rudi ügyében, nehogy kompromittálja a tekintélyes szülőket; mikor pedig a Sági-ügyet fe-szegeti, tudtára adják, hogy neki is vaj van a fején: tudnak a behívó-hamisításról. Miki édesapja így jellemzi önmagát és nemzedékét: „Baj történt. Talán lőjem főbe magam, mert baj történt, és nem találom a bűnöst? Haha! Lője főbe magát, akinek ez gondot okoz.” Másutt így oktatja a fiút: „Naponta ezer dologba botlok, ami nem elégít ki. Mégis élek... Sose emésszen ez, fiam.”

Bányai fiataljai, mint már említettük, cselekvőbben állnak szemben ezzel a szemforgatással, s ha mégoly „játékos ügy” is az összeeskü-vésük, csak szembefordultak a társadalommal, aminek következmé-nyei is vannak: egyiküket letartóztatják, másikuk öngyilkos lesz, a har-madik elutazik, azaz elmenekül, Esztert, a főhóst pedig felfüggesztik állásától. S míg Majornál a fiatalok erkölcsi szigora és a felnőttek képmutatása, álerkölcössége közötti összeütközésből szinte önként következik a fiatalok kivonulása a társadalomból, társadalmon kívüli életformája, addig Bányai eredeti módon indokolja meg, hogy főleg vezető beosztású, tekintélyes múltú emberek gyermekei vesznek részt „a társadalmi rend megingatására” irányuló megmozdulások-ban: „... mert ki más lázadhatna, itt és most, mint éppen ő, a kibu-kott hős lánya, meg Imre, a még felszínen levő fia, meg Bán Béla, akinek mindent megadott a sors, meg Király, aki funkciókat viselt és vállalt, ki más lázadhatna, azok nyilván nem, akik még várnak, akik még elvárnak valamit, akiknek még van reményük.”

Minthogy a *Súrlódás*ban nyíltabb összeütközésről van szó, az idő-sebbség pozíció-védelme is nyíltabban, egyértelműbben jut kifejezésre. Itt többről van szó, mint a múlt homályos ügyeinek takargatásáról, az idősebbek félelme szerint itt a hataloni kérdése merült fel. Ezért ilyen szövegeket pufogat e korosztály és réteg jellegzetes képviselője: „Egységesen kell megküzdenünk a nehézségekkel, és semmiféle kisebbségnek, nevezze az magát akár forradalminak is, nem enged-

hetjük meg, hogy a hatalom kérdésébe beleszóljon. Mert azt a nép nem akarja. A nép nagyon jól tudja, hogy mit akar. A nép sohasem szólt még ellenünk, a nép mindig híven követett bennünket...”

Ha egészen más helyzetben, más összefüggésben is, valójában ugyanezt az „igazságot” mondja ki *A szenvedélyek tanfolyamának* ügyvédje is. Béla, mint említettük, igen konkrét jelenség ellen lázadt fel, amikor fegyverét elsütötte, de az ügyvéd erről igyekszik meggyőzni a fiatalokat: „a jelen esetben mindenki azt kívánja, hogy Béla tettét ne hozzák semmivel összefüggésbe”, tehát devalválni kell a tettet, kamaszos meggondolatlansággá szelídíteni — csak így lehet Bélát megmenteni. Ez pedig még akkor is így fog történni, ha Béla tiltakozik ellene, tehát egy erkölcsi, társadalmi szemléletnek csaknem automatikus önvédelméről van szó, amely e lázadás önnön ellentétévé degradálja.

De nemcsak Végel, hanem Bányai és Major ifjú hősei is vereséget szenvednek, vállalkozásuk kudarccal végződik, s talán épp ebben a végkifejletben, e végkövetkeztetés révén kapcsolódik legszorosabban egymáshoz ez a három regény. Mindháromban a fiatalok önnön tehetetlenségének megsejtése vagy felismerése teszi teljessé a vereséget. *A Hullámok* Gizije a kiábrándulások sorozata után volt kedvese, a szörnyethalt Béla szavait idézi vissza, miszerint a régiek a felesleges emberről bölcselkedtek: „Mi, egy művelt kor fiai, nem esünk már ilyen gyermeteg hibába. Elsüllyednénk szegényünkben, mert kiderülne, nem forog elég jól az eszünk, ha ilyen ellentmondásba keveredhetünk. Mi már tökéletesen tudjuk, hogy minden ember kincs. És mégis mondom nektek: fejet hajtok a régiek előtt, mert volt bátorságuk kimondani: felesleges ember!”

A Sűrlődés Eszterje így vall önmagáról és csoportja, nemzedéke vereségéről: „Nem hiszem, hogy rajtunk áll a világ sorsa... Ezért tartom feleslegesnek, hogy annyit foglalkoznak velünk. Túl gyöngye vagyok ahhoz, hogy valamit is megváltoztassak...”

Bélának (*A szenvedélyek tanfolyama*) szintén nincs más választása, mint elfogadni az ügyvéd javaslatát:

„Ebben a siralomházban kijártam egy tanfolyamot. A szenvedélyek tanfolyamát”, mondta keményen.

— — —
„Éppen ezért elfogadom az ügyvéd javaslatát. Nem fogok tiltakozni ellene.”

„Sejtettem. Ez a tanfolyam anyagához tartozik. A menetrendhez.”

Azáltal tehát, hogy e három regényben a fiatalok konfliktusba kerülnek a társadalom egy-egy rétegével, mondhatnánk, az elfásult, elpolgárosodott, konzervatív nézetek hordozóival, az írók nemcsak e réteg elvszerű és kíméletlen kritikáját nyújtják, hanem az ifjúság megmozdulásainak belső gyengeségét is felmutatják: a célkitűzés bizonytalanságát, a szervezetlenséget, a megfelelő vezetés és irányítás hiányát, egyszerre azt az állapotot, amit Eszter így fogalmazott meg: „Nem akarjuk mi megváltoztatni a világot, ... de nem akarjuk elfogadni sem.” S ez az a pont, ahol e művek kétségkívül kapcsolódnak a világszerte zajló ifjúsági megmozdulásokhoz, s így nemcsak hazai, hanem

voltaképp világjelenségről szólnak: a mai ifjúság útkeresésének egész problémaköréről.

Nem tekinthetjük — e kudarcsoorozat szem előtt tartása mellett — véletlennek, hogy mindegyik könyvben feltűnően sok szó esik a fiatalok öngyilkosságáról mint egyetlen megoldásról, mint az önkifejezés, önmegevalósítás egyetlen lehetőségéről. „...mióta Miriam elutazott, B. mással sem foglalkozott, csak a halállal... Mindent előkészített. Sikeresen... B. vérében volt a siker. Egyetlen sikere életének: a halál. Neki elvei voltak és belehalt.” (*Súrlódás*) A *Hullámokban* az öngyilkosságok egész soráról olvashatunk. „Duci váratlanul kilépett az ablakon.” „Ivan a hídról a folyóba ugrott.” Béla, tudjuk, autóbaleset áldozata lett, s Rudi ült ekkor a kormányznál... „Valami azt súgta, e véres hajnal után Rudinak oda kellett volna mennie az ablakhoz, s bágyadt mosollyal felénk fordulni: 'Talált'. És akkor tisztán éreztem, Rudi azzal az egy lépéssel tartozik még: épp erre nem volt ereje. Hiszen talált, nem is egyet, s közöttük nem akárkit.” Végül ilyenformán is teljesült be a sorsa. A folyómenti nyaralót, ahol rejtőzködött, elöntötte a víz, s valószínű, hogy végül mégis kimászott a tetőn és kilépett a megáradt folyóba.

„...nem az a kérdés — mondja M. Krleža a P. Matvejević professzorral folytatott beszélgetésben —, vajon egyik vagy másik költő a politikai akciónak szenteli-e magát vagy sem, hanem az, hogy ezt a politikai aktivitást irodalmilag miként dolgozza fel.” S ez a kérdés lényege az említett három regénnyel kapcsolatban is, mert mindez, amit eddig elmondtunk róluk, szólhatna valamely szociológiai tanulmányról, esszéről is. Vagyis értékük nem elsősorban abban van, hogy korunk egyik legidősebb és legnagyobb horderejű kérdéséhez fordultak műveikben — noha ez sem mellékes dolog —, hanem abban, hogy ezt esztétikai értéké, jelen esetben regénnyé tudták formálni, mégpedig mindhárman a maguk nagyon is eredeti, sajátos írói módszerével.

Major például láthatóan érdekesítő, izgalmas olvasmányt kívánt nyújtani, s ezért még a krimi használható fogásaitól sem riadt vissza a feszültség, az olvasói érdeklődés felkeltése és fenntartása érdekében. Elég csak az 1. fejezet végére emlékeztetni, amikor Gizi visszatér a városból a nyaralóba, sarkában Benedek kihágási bíróval, aki Rudi után nyomoz. Mielőtt még megtudnánk, hogy Rudi már nincs itt, vége a fejezetnek, a következő pedig teljesen ismeretlen emberekről szól, akiknek a párbeszédéből később csak úgy mellékesen értesülünk Rudi további sorsáról. Már ez a példa is azt mutatja — de ezeket még tovább szaporíthatnánk —, hogy Major rendkívül tudatosan és pedánsan szerkeszt, minden szónak és eseménynek megvan az előre kijelölt helye és szerepe a cselekmény továbbvitelében. Ami viszont megnehezíti a krimiszerű mozgalmasság teljesebb érvényesülését s mintegy lefékezi az események menetét, az a bonyodalmak sokrétűsége, a váratlan fordulatok sokasága. Ez viszont a jellemek teljesebb kibontását, a lélekelemzés elmélyítését szolgálja kitűnően.

Bányai regénye cselekményben jóval szegényesebb, s itt inkább az esszére emlékeztető párbeszédok a mű tartópillérei, mondhatnánk,

ezek a párbeszéddek — gyakran filozófiai, társadalompolitikai kérdésekről — viszik előre magát a cselekményt is a végkifejlés felé. Gondoljunk csak Eszter és az igazgatója, Eszter és Schubert tanár úr párbeszédére, vagy pedig a legfontosabbra, a Boros elvtárs lakásán folyó beszélgetésre.

Végel regényének sikere pedig talán épp abban keresendő, hogy ezt a két elemet, az esszészzerűséget és a cselekménygazdagságot, nagyszerű egységbe sikerült összefognia, s így egyrészt eszmeileg, gondolatilag rendkívül elmélyült irodalmi szöveg, másrészt cselekményekben, fordulatokban gazdag történet révén sikerült megrajzolnia a mai fiatalok leglényegesebb vonásait.

Major Nándor egyik idősebb hőse szájába adja a következő rezignált szentenciát:

„Egyszer majd rájössz, hogy mindenre úgysem találhatunk jó magyarázatot.” De mikor jöttek rá erre a fiatalok? Sohasem! Illetőleg amikor erre rájönnek, többé már nem fiatalok. Ebben lehetne talán legrövidebben és legáltalánosabban megfogalmazni e három regény sugallta végkövetkeztetést, a társadalomban kissé idegenül szemben álló fiatalok és öregek időnkénti összeütközésének tanulságát.